

and aspiration of man to understand the unknown, and most completely has been realized in a cognitive activity doing. Cognitive activity combines active (dynamic) and personal (subject) constituents and has a complex structure, which contains such components: content-informative, operative, motivational, goal-oriented, emotional, volitional, communicative, resulting, control-evaluative, and also possibilities and abilities of subjects of educational-cognitive activity and their attention. In the context of subject-activity approach, the leading role within the structure of cognitive activity belongs to teacher and student as to the subjects of cognition, the having equal rights participants of educational process.

Статтю подано до друку 14.11.2013.

© 2013 р.

А. В. Шамне (м. Київ)

«ОСОБИСТІТЬ» ТА «СУБ'ЄКТ» У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТІЙНОГО ПОЛЯ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день без використання категорій «суб'єкт» і «особистість» не можуть бути розв'язані основні теоретичні, дослідницькі та прикладні проблеми психологічної науки. Однак питання про співвідношення цих понять, межі їх застосування, психологічні критерії, відповідно до яких можна діагностувати міру суб'єктного й особистісного розвитку людини, залишається відкритим.

Завдання осмислення співвідношення категорій «суб'єкт» і «особистість» є актуальним на новому етапі становлення цих дефініцій та має реальний практичний сенс. Ці питання є ключовими для практики виховання і особистісного розвитку, для суспільної практики (що потребує людей, здатних, з однієї сторони, до активної участі в перетворенні суспільства, з іншою, – до підтримки і розвитку культурних традицій) і практики індивідуального життя (що актуалізує потребу в творчості, відповідальності, усвідомленні унікальності внутрішнього буття). Зрозуміло, що поки ми не з'ясуємо, де особистість, а де суб'єкт або індивідуальність, навряд чи ми зможемо адекватно оцінювати та вимірювати вікову динаміку розвитку (морального, психосоціального, особистісного або інтелектуального) і тим більш впливати на нього.

Дослідження категорій «суб'єкт» і «особистість», які протягом десятиліть існують у множинних наукових контекстах, є передумовою можливої міждисциплінарної, міжнаукової, міжпредметної комунікації широкого кола дослідників та практиків, ускладнення якої є однією з ознак методологічної кризи у психології (З.І. Рябикіна, А.В. Юрєвич та ін.).

Мета даного теоретико-методологічного дослідження полягає у визначенні основних тенденцій у розумінні співвідношення, взаємозв'язків, зон перехрещення, диференціації поля значень та обсягу категорій «особистість» та «суб'єкт» у різних школах, підходах та напрямках вітчизняної психології.

Аналіз основних досліджень. У розробці категорій «особистість» та «суб'єкт» найбільші здобутки належать п'яти основним вітчизняним школам: Д.М. Узнадзе, С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського – О.М. Леонтьєва, Г.С. Костюка, Г.С.Ананьєва. У дослідженнях фундаторів та відомих представників цих психологічних шкіл питання взаємовідносин та сутності цих понять неодноразово піднімалися у тих чи інших контекстах, одне з них виступало як базове (наприклад, поняття особистості – у школі Виготського – Леонтьєва, суб'єкта – у школі Рубінштейна) або було ключовою теоретико-методологічною категорією.

У вітчизняній психології др. пол. ХХ ст. вирішення цього питання знаходилося під суттєвим впливом загальної наукової установки на гіперболізацію ролі соціалізації. Більше

уваги приділялося особистості, категоріальний статус якої був обґрунтований багатьма вченими (Г.С. Костюк, Б.Ф. Ломов, А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський та ін.). Переважна більшість вітчизняних дослідників відзначають соціальну природу особистості, а її суть вбачають, передусім, у соціальних характеристиках, соціально-психологічних і конкретно-історичних якостях людини, зокрема, ступені засвоєння соціальних норм, емоційно-ціннісному відношенні до своєї активності, соціуму і самої себе. Особистість – системна, надчуттєва якість, яка набувається людиною у суспільстві, у сукупності суспільних відносин (О.М. Леонт'єв). Брушлінський А.В. підкреслює, що «зазвичай на передній план висувуються соціальні, а не природні властивості людей як особистостей» [5, с. 6], а «особистісний підхід у психології є конкретизацію загального принципу соціальності людини та її психіки» [11, с. 223]. Вважалося, що особистісний принцип надасть можливість розкрити марксистське розуміння соціальної обумовленості психічного (Котова І.Б., 1994).

Поняття «суб'єкт» прийшло в психологічну науку з філософії, але в концепціях С.Л.Рубінштейна, Д.М. Узнадзе, Б.Г. Ананьєва воно набуло статусу психологічної категорії. На сучасному етапі йдеться про появу нової галузі – психологію суб'єкта, і як стверджують деякі дослідники, до зміни на цій основі всієї психології в цілому – її інтеграцію в єдину систему (А.В.Брушлінський). Все частіше лунають визначення предмета психології через суб'єкт (К.О.Абульханова, А.В. Брушлінський, О.В. Киричук, В.О. Татенко, та ін.). При цьому необхідно відзначити, по-перше, що понятійне поле категорії «суб'єкт» менш розроблено в порівнянні з понятійним полем категорії «особистість», в якому відразу проглядається зв'язок з категоріями «індивід» і «індивідуальність». По-друге, до теперішнього часу не досягнута навіть часткова згода щодо співвідношення категорії суб'єкта з такими категоріями та рівнями поведінки, як "індивід – особистість – індивідуальність" (Б. Г. Ананьєв), "індивід – особистість" (О. М. Леонт'єв), "організм – індивід – особистість" (М. Г. Ярошевський, О.М. Ткаченко), "індивід – суб'єкт – особистість" (Ш.О.Надірашвілі) тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спроби розв'язання проблеми співвідношення категорій «особистість» та «суб'єкт» мають потужний евристичний потенціал. Для цього ми, по-перше, враховували параметри, які були б одночасно і внутрішніми (тобто притаманними авторам концепцій) і зовнішніми, тобто такими, що відображують ті традиції їх аналізу, які пронизують всю історію розвитку категорій особистості та суб'єкта у психології (атрибутивні, субстратні, структурні, функціональні, генетичні). По-друге, дотримувалися вітчизняних традицій категоріального аналізу у психології (праці Б. Г. Ананьєва, Г.О. Балл, Н.В.Богданович, О.М. Ткаченко, М. Г. Ярошевського, Б.Ф. Ломова, А.В. Петровського та ін.), зокрема, необхідності врахування типів взаємодії між категоріями (координаційні, субординаційні), критеріїв категоріального статусу поняття тощо [6].

В школі С.Л. Рубінштейна поняття суб'єкт є рівноправним поняттю особистість, яка є сукупністю внутрішніх умов, які заломлюють зовнішні впливи. Діалектичною взаємодією зовнішнього і внутрішнього «пояснювалася специфічна вибірковість особистості; її активність; індивідуальність; інтегративність» [11, с. 287]. Таким чином, С.Л. Рубінштейном був сформульований «особистісний принцип» (на основі якого нині розвивається «суб'єктний підхід») – визнання за особистістю ролі вищої інтегруючої інстанції, що керує усіма психічними процесами. У роботах С.Л. Рубінштейна, як відомо, немає чітких критеріїв розрізнення суб'єкта і особистості, але він зазначає, що "...питання щодо особистості як психологічного суб'єкта безпосередньо пов'язано із співвідношенням мимовільних і так званих довільних процесів..." [12, с. 246-247]. К.О.Абульханова зазначає: «Для Рубінштейна характерно розуміння суб'єкта як підстави зв'язку свідомості і діяльності: даний зв'язок утворюється особистістю» [1, с. 31].

Брушлінський А. В. прагнув більш чітко диференціювати категорії особистості й суб'єкта (А. В. Брушлінський, 1999, 2002, 2003). «Суб'єкт – це найбільш широке, всеохоплююче поняття людини, яке узагальнено розкриває єдність усіх його якостей: природних, соціальних, суспільних, індивідуальних» [5, с. 16], «це вища системна цілісність всіх її найскладніших і суперечливих якостей, в першу чергу психічних процесів, станів і властивостей, його свідомості та несвідомого» [5, с. 10]. Особистість менш широке та недостатньо цілісне визначення людського індивіда (А.В.Брушлінський, 2001). Головна відмінність особистості від суб'єкта в тому, що в категорії особистості порушена рівновага біологічного і соціального: «Зазвичай на передній план висуваються соціальні, а не природні (задатки тощо) властивості людей як особистостей» (А.В.Брушлінський, 1990). Концепції А. В. Брушлінського, таким чином, притаманне розширене розуміння обсягу поняття суб'єкта, яке поглинає особистість.

Абульханова К.О. розкриває акмеологічне розуміння суб'єкта (К.О. Абульханова, 1991, 1997, 2000) і, відповідно, своє розуміння співвідношення понять суб'єкта і особистості (1991, 1999, 2005). Особистість стає суб'єктом власної діяльності і життя в цілому тільки на вищих, дорослих етапах свого розвитку: «говорячи про становлення особистості суб'єктом, ми маємо на увазі дорослу особистість (К.О. Абульханова, 2005 с. 17). Вона пропонує критерії особистості, яка виступає як суб'єкт (здатність особистості до організації власного життя, можливість знаходити свої способи вирішення життєвих протиріч, спрямованість на самовдосконалення, досягнення справжності власного життя тощо) (К.О. Абульханова, 2005, с. 15-17).

Визначення суб'єкта в розумінні К.О. Абульханової фактично означає, що категорія суб'єкта поглинається категорією особистості і є лише високим рівнем розвитку особистості, здатної до самоактуалізації, що цілком узгоджується з уявленнями гуманістичного підходу про прагнення людини до самореалізації і самоактуалізації (наприклад, А. Маслоу, А. Роджерс). Подібна точка зору висловлюється Б.Г. Ананьєвим (суб'єктом стає особистість в процесі своєї професійної діяльності і творчості) [3], В.М.Русаловим («зрілий суб'єкт вищим рівнем розвитку особистості, традиційно названим в західній психології рівнем «самоактуалізації») [13, с. 6], В.В.Знаковим (суб'єкт – це усвідомлення свого вчинку як вільної морального діяння, розвиненість навичок самопізнання, саморозуміння і рефлексії, екзистенційний пошук сенсу життя) [14].

Є.О. Сергієнко вважає, що такого типу «вершинна» інтерпретація суб'єкта, і, зокрема, акмеологічний принцип у його визначенні Абульхановою вступає в протиріччя із визначенням нею ж об'єктом психології: «... об'єктом досліджень психології є суб'єкт» (К.О. Абульханова, 2005, с.17). «Але коли суб'єкт – це найвищий ступінь розвитку особистості (мало ким досяжний, ідеальний, згідно з критеріями), то що ж повинна вивчати психологія? Чи не може вона тоді бути зведеною до акмеології? Як бути з іншою психологією, її багажем? [13, с. 22]. Згідно акмеологічного розуміння виходить, що рівень суб'єкта виконує функцію операційного рівня особистості. Наприклад, Л.І. Анциферова зазначає, що особистість має ціннісно-смісловий вимір, а функція суб'єкта – «стверджувати, захищати, реалізовувати у вчинках, у міжособистісних відносинах, у справах духовність, моральність, цінності істини, справедливості, добра» [4, с. 41 - 42].

Головна відмінність суб'єкта від особистості за Б.Г. Ананьєвим: суб'єкт «характеризується через сукупність діяльностей та міру їх продуктивності», а особистість – «через сукупність суспільних відносин та позицію у суспільстві, яку вони визначають» [2, с. 247], через соціальні функції [2, с. 248]. Це одна з найбільш визнаних позицій у психології, хоча у роботі «Людина як предмет пізнання» Б.Г. Ананьєв визначає, що «суб'єкт – суспільне утворення, а особистість утворюється і розвивається за посередництвом певних діяльностей.

Саме особистість – носій властивостей людини як суб'єкта» [3, с. 243]. Він підкреслював, що «одична людина як індивідуальність може бути зрозуміла лише як єдність і взаємозв'язок її властивостей як особистості і суб'єкта діяльності, у структурі якої функціонують природні властивості людини як індивіда» [3, с. 334]. Таким чином, «суб'єкт завжди особистість, а особистість – суб'єкт, але суб'єкт не тільки особистість, а особистість не тільки суб'єкт, оскільки, крім відмінності самих характеристик діяльності і відносин, існує ще відмінності в приналежності цих характеристик до більш загальних структур» [3, с. 295].

Продовжуючи традиції Б.Г. Ананьєва, В.О. Ганзен запропонував схему співвідношення категорій індивіда, суб'єкта, особистості і індивідуальності, які є макрохарактеристиками людини, що відображують різні сторони її складної природи (В.О. Ганзен, 1983). Категорії суб'єкта відповідає структура пізнавальних процесів, головна характеристика суб'єкта – носій свідомості, категорії особистості – соціальні характеристики людини. Категорія особистість (як і індивід) характеризує переважно інтегративні відносини людини, а категорія суб'єкта (як і індивідуальності) – навпаки, диференціює відносини людини в оточуючих його середовищах» [8, с.158]. О.М. Ткаченко (1979) у контексті системного аналізу рівнів детермінації поведінки як цілісних модифікацій суб'єкта діяльності аналізує такі терміни, як організм, індивід, особистість, індивідуальність та слушно зазначає, що за різними назвами криються близькі (враховуючи природні варіації) характеристики, оскільки всі вони є цілісними модифікаціями суб'єкта активності на певному рівні. В.О. Ганзен і О.М. Ткаченко у межах проведеного категоріального аналізу особистість визначають як інтегратор психічної організації, соціопсихічний рівень детермінації та носій різних видів активності.

У школі Л.С. Виготського – О.М. Леонт'єва базовим є поняття особистості, хоча її представники все більше звертаються до використання категорії суб'єкта і намагаються знайти витоки її досліджень в працях попередників (Б. Д. Ельконін, В.В. Давидов, та ін.). Безсумнівно, що Виготський визнавав активність дитини, зокрема, її суб'єктність в межах соціальної ситуації розвитку, хоча дитина у нього постає переважно як суб'єкт пізнання, засвоєння культури, активність якої обумовлена використанням «психічних знарядь». У концепції О.М. Леонт'єва особистість розглядається як система діяльностей суб'єкта, в якій проявляються властивості соціальної системи, в яку вона включена. Головна характеристика суб'єкта – це залежність його від діяльності, якій суб'єкт підпорядковується, «зникає разом з її припиненням» та фактично виводиться за межі людини [6].

Концепція Л.І. Божович є типовим для цієї школи прикладом ототожнення, зведення категорій суб'єкта та особистості. Л.І. Божович пише про те, що «особистість є суб'єктом діяльності і відносин» [7, с. 140], але поняття «суб'єкт» вживається нею рідко, характеристики суб'єкта переносяться на особистість: «Ми позначаємо поняттям «особистість» такий рівень психічного розвитку людини, який дозволяє їй керувати і обставинами свого життя і самою собою» (цит. за Прихожан А.М., Толстих Н.М., 1996, с. 66). Головними характеристиками особистості вона вважає активність, свободу (як від далеких від власних поглядів і переконань людини впливів середовища, так і від власних пристрастей) і цілісність, а її розвитку – прагнення бути ініціатором власної активності. Пізніше Л.І. Божович називає цю властивість терміном «позиція», визначаючи її як рушійну силу розвитку. Як зазначає Л.І. Анциферова, «в концепції Божович термін «суб'єкт» виступав як найважливіша *якість особистості*, як здатність опанувати світ, творити себе, створювати щось нове в соціумі» [4, с. 31]. Імплицитно поняття особистості у Л.І. Божович, таким чином, містить зміст, що є близьким до розуміння суб'єкта Д.М. Узнадзе і С. Л. Рубінштейном. Подібні тенденції зближення (іноді – ототожнення) цих понять характерні і для сучасних дослідників, зокрема, Леонт'єва Д.О., Калітеєвської Є.Р. та ін.

Останні десятиліття характеризуються пошуками їх синтезу в контексті творчої розробки інтегральних напрямків вивчення людини. В результаті розуміння Співвідношення суб'єкта і особистості має безліч різноманітних варіантів, які часто взаємно виключають, супроводжуються глибинною суперечливістю як усередині себе, так і по відношенню один до одного. Проблема полягає у нечіткості їх диференціації, перенесенні змісту та функцій з однієї категорії на іншу, і навіть до їх синонімічності.

У *структурному* аспекті розширене трактування змісту та обсягу категорії суб'єкта (наприклад, у Брушлінського А.В., Русалова В.М, Знакова В.В.) є, на нашу думку, проявом «експансії» у суміжні категорії, що призводить до закономірного питання: що залишається особистості? Так, Моросанова В.І. та Аронова Є.А. зауважують, що більшості психологів, які досліджують особистість важко погодитися з тим, що духовність, гуманізм, цінності – це феноменологія, що відноситься не до особистості, а до суб'єкта, оскільки все те, що відноситься до спрямованості, цінностей, змісту самосвідомості завжди було традиційним для вітчизняної науки предметом психології особистості [9, с. 50].

Набагато перспективнішим є підхід до суб'єкта і особистості як рівноправних категорій, кожна з яких позначає різні сторони, аспекти, характеристики людини і слугує для абстрагування, виділення суттєвого у дослідженні психологами різних сторін життєдіяльності людини.

В цілому конструктивна позиція, що кожна з них описує свій «зріз», свій аспект психічної організації, не знімає проблеми змісту: який саме «зріз» та аспект? Варіантів тут також багато, але найбільш принципові та суперечливі питання пов'язані з їх взаємодією та співвідношенням: наприклад, як розподіляються функції особистості та суб'єкта (активаційна-операційна, командна-виконавча, спонукальна-регулятивна функції); суб'єкт – це *рівень* розвитку особистості чи *спосіб* її самоорганізації, саморегуляції тощо. Відкидаючи ряд другорядних моментів і максимально абстрагуючись можна виділити дві позиції:

1) суб'єкт виконує *функцію операційного* (регулятивна, виконавча) *рівня* особистості: суб'єкт є ресурсом розвитку особистості (Моросанова В.І.), засобом її реалізації через координацію вибору цілей і використання ресурсів (Сергієнко Є. О.), координатором різномодальних якостей особистості (Абульханова К.О.), формою зв'язку особистості та діяльності (Абульханова К.О., Петровський В.А., Рубінштейн С.Л.), а особистість виконує *активаційну, командну функцію*: вона має ціннісно-смысловий вимір (Анциферова Л.І.), задає загальний напрям самоорганізації та саморозвитку, детермінує напрям розвитку (Ананьєв Б. Г., Божович Л.І., Леонтьєв Д.О., Моросанова В. І., С.Л. Рубінштейн, Сергієнко Є.О.), втілює змістовну спрямованість активності людини, зміст цілей її активності, характеристики мотиваційно-потребової сфери, цінностей, Я-концепції (Моросанова В.І.), вона є носієм модусу суб'єктності (Петровський В.А.), властивостей суб'єкта (Ананьєв Б.Г.), які є найважливішими якостями особистості (Божович Л.І, Карпінський К.В., Волкова Є.М.);

2) суб'єктне є сутнісним (Татенко В.О.), якісно визначеним *способом* внутрішньої активності, самоорганізації, саморегуляції особистості (Абульханова К.О., Брушлінський А.В., Знаков В.В., Сергієнко Є. О.), втіленням внутрішньо зумовленого, спонтанічного розвитку особистості (саморозвитку) (Балл Г.О., Боришевський М.Й., Костюк Г.С., Максименко С.Д., В.О.Татенко), вищим інтегративним рівнем розвитку особистості, здатної до життєтворчості та самоактуалізації (Абульханова К.О., Ананьєв Б.Г., Русалов В.М, Знаков В.В.). Особистість в свою чергу є *інструментом*, засобом реалізації суб'єктності (Русалов В.М.), стрижневою структурою суб'єкта (Сергієнко Є. О.). Як бачимо, у цій позиції є два варіанти: суб'єктність як вияв активності психічного та рівень його розвитку. Відповідно є різні спроби їх поєднати, узгодити (Брушлінський А.В., Сергієнко Є. О. та ін.).

Висновки. Конструктивність та наукова продуктивність визначених позицій є, на нашу думку, питанням теоретико-методологічних уподобань дослідників, приналежності їх до певної наукової традиції, характеру досліджуваних ними проблем тощо. Як зазначає Балл Г.О., набагато перспективнішим за будь-який однобічний варіант є синтетична, інтегративна версія, тобто синтез конструктивних складових концепцій, що відповідають різним варіантам пізнання особистості та суб'єкта (Г.О Балл., 2009).

З нашої точки зору, перша позиція дозволяє розглядати розвиток як процес узгодження завдань і цілей особистості (вікових, індивідуальних, соціальних) і інтегративних можливостей (ресурсів) суб'єкта щодо їх реалізації. У цьому випадку шлях до зрілих форм поведінки можна визначати в залежності від ступеня синхронності, узгодженості у розвитку континууму «особистість-суб'єкт». Власне його розвиток і є шляхом пошуку, визначення індивідуального (сутнісного) у межах соціального, родового. Друга має переваги у наявності кінцевої мети розвитку (самоактуалізація) та акцентуванні здатності людини бути причиною самої себе, створювати власне буття. Особистість визначає межі (кордони) суб'єкта, але суб'єкт є тим, заради чого особистість виникла. Суб'єкт як спосіб реалізації людиною своєї «власне людської сутності» у світі завершує та втілює смисл розвитку особистості, виводячи людину до її призначення. У кінцевому рахунку життя людини (що підкреслювали В.І. Слободчиков, В.О.Татенко) глобально суб'єктивується, індивідуалізується. Таким чином, і особистістю і суб'єктом кожна людина є лише у можливості (потенційно), а не у необхідності. З цим пов'язана правомірність питань про рівень та етапи розвитку особистості та її суб'єктності, їх критерії, шляхи стимуляції розвитку особистості як потенційного (латентного) суб'єкта.

Література

1. *Абульханова-Славская К.А.* Активность и сознание личности как субъекта деятельности / К.А. Абульханова-Славская // Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. – М. : Наука, 1989. – С.110-134.
2. *Ананьев Б.Г.* Психологическая структура человека как субъекта / Б. Г. Ананьев // Человек и общество. – Вып. 2. – Л.: ЛГУ, 1967. – С.235 - 249.
3. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – М.: Издательство Ленинградского университета, 1968. – 338 с.
4. *Анциферова Л.И.* Психологическое содержание феномена субъект и границы субъектно - деятельностного подхода / Л. И. Анциферова // Проблема субъекта в психологической науке / Под ред. Брушлинского А. В., Воловиковой М.И., Дружинина В. Н. – М.: Изд-во «Академический проект», 2000. – С.27 - 42.
5. *Брушлинский А.В.* Психология субъекта / Отв. ред. проф. В.В. Знаков. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН»; СПб.: Алетейя, 2003. – 272 с.
6. *Богданович Н.В.* Субъект как категория отечественной психологии: Автореф: дис... канд. психол. наук. М., 2003. – 19 с.
7. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович.– М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
8. *Ганзен В.А.* Системные описания в психологии / В. А. Ганзен. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1984. – 187 с.
9. *Моросанова В.И.* Самосознание и саморегуляция поведения / В.И.Моросанова, Е.А.Аронова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 213 с.
10. *Петровский В. А.* Личность: феномен субъектности / В. А.Петровский. – Ростов на Дону: Феникс, 1993. – 267 с.

11. *Психологическая наука в России XX века: проблемы теории и истории.* / Под ред. Брушлинского А. В. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1997. – 476 с.
12. *Проблемы общей психологии* / С. Л. Рубинштейн. / Отв. ред. Е.В. Рубинштейн С.Л. Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
13. *Феномен и категория зрелости в психологии* / Отв. ред. А.Л.Журавлев, Е.А.Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 223 с.
14. *Субъект, личность и психология человеческого бытия* / Под ред. В.В. Знакова и З.И. Рябыкиной. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 384 с.
15. *Татенко В.А. Психология в субъектном измерении* / В.А. Татенко. – Киев: Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404 с.

Проведен сравнительний аналіз категорій «суб'єкт» і «личність» в різних школах, підходах і напрямках отечественної психології. Проаналізовані їх соотношення (содержание, объем, характеристики) в трудах основателей и видных представителей основных отечественных психологических школ (С.Л. Рубинштейна, Л.С. Выготского - А.Н. Леонтьева, Г.С. Ананьева и др.). Показано разнообразие и принципиальные различия их трактовки в разных научных школах, определены основные тенденции в понимании соотношения, взаимосвязей, зон пересечения, дифференциации поля значений и объема категорий "личность" и "субъект" в современных подходах и направлениях отечественной психологии. На основе обобщения проанализированных источников определены основные позиции в структурном, функциональном, содержательном и генетическом аспектах соотношения категорий «суб'єкт» и «личність». Рассмотрена возможность синтеза конструктивных составляющих концепций, соответствующих различным вариантам трактовки личности и субъекта.

The article analyzes the categories of "subject" and "personality" in different schools, approaches and areas of national psychology. Their correlation analyzes (content, scope, characteristics) in the writings of the founders and prominent representatives of major domestic psychological schools (S.L. Rubinstein, LS Vygotsky, A.N Leontiev, H.S. Ananyeva et al.). Showing diversity and fundamental differences of interpretation in various scientific schools, the main trends within the meaning of relationships, relationships, crossing zones, differentiation and value fields of the categories of "identity" and "subject" in contemporary approaches and areas of national psychology. Based on a generalization of the analyzed sources identified key positions in the structural, functional, and genetic aspects of meaningful relationship categories "subject" and "personality." The possibility of synthesis of structural components of concepts that correspond to different versions and interpretations of the individual subject.

Статтю подано до друку 28.10.2013.

© 2013 р.

В. М. Поліщук (м. Глухів)

СИМПТОМОКОМПЛЕКС ПЕРЕЖИВАНЬ ЯК ОСНОВНА СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ ВІКОВИХ КРИЗ

Постановка проблеми. Актуалізація потреби емпіричних досліджень симптомів переживань вікових нормативних і ненормативних криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стабільними є наукові уявлення, згідно з якими нормативні кризи як закономірні життєві явища уособлюють динамічність і системність вікового розвитку (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, М. Єлагіна ін.).